

BESZÁMOLÓ A VÁNDORGYŰLÉS KIRÁNDULÁSÁRÓL

A Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1965. június 24-26 között tartott nyíregyházi vándorgyűlésének egyik vonzó program-pontja a Szabolcs-Szatmár megyében rendezendő műemléki és múzeumi kirándulás volt. Szakembereink előtt a szóbanforgó terület meglehetősen ismeretlen, hiszen távoli fekvése felkeresését nehezíti teszi. Pedig az Alföld ez északkeleti megyéje a művészet kedvelőinek sok meglepetést tartogat. A történelmi fejlődés itt több szempontból kedvezőbben alakult, főként a török hódoltság idején. A szóbanforgó vidék jelentős részét a múlt század nagy lecsapolási munkáinak beindításáig, hatalmas belvizek és mocsarak borították. Ezek jelentősen akadályozták a terület megközelítését. A XVI–XVII. században a török harcok legfeljebb Nagykovácslyó vonalát érték el, ami attól keletre feküdt, nem került veszélybe. Ilyen módon, szemben az Alföld óriási méretű pusztulásával, Szabolcs és Szatmár megye legnagyobb részében megőrizte a középkor építményeit és egyéb alkotásait. Igaz, hogy az épületek túlnyomó részét a XVIII. században többé-kevésbé átépítették, kibővítették, a középkori eredet mégis felismerhető rajtuk. Azt is mondhatnók, hogy a nagy Alföldön virágzó középkori és reneszánsz művészetről, ma már igazán csak ezen a területen kaphatunk fogalmat. Kétségtelen, hogy jórészt falusi alkotásokról van szó. Olyan kiemelkedő, országos értékű épületek mint a Báthoriak központjában Nyírbátorban láthatók, a megyében másutt nem maradtak. Mégis be kell ismernünk, hogy ezek a szerényebb, de sok ötletességről és változatosságról tanúskodó emlékek, jó fogalmat adnak az Alföld XIII–XVI. századi művészeti életéről.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a vándorgyűlés résztvevői olyan nagy számban jelentkeztek a kirándulásra. Az útvonalat igyekeztünk úgy összeállítani, hogy lehetőség szerint meglátogathassuk a legjelentősebb emlékeket és a látottak alapján a vándorgyűlés résztvevőinek helyes képe alakuljon ki az itteni művészeti és történelmi fejlődésről.

Június 25-én *Baktalórántházán* és *Vaján* át *Vásárosnamény* környékét tekintettük meg, majd átkelve a Tiszán *Csengerig* jutottunk el.

Június 26-án Nyírbátort és környékét kerestük fel. A műemlékek mellett különös gondot fordítottunk az útunkba eső múzeumok és kiállítások tanulmányozására is.

Szabolcs-Szatmár megye területén az építkezések nagyobb ütemben csak a XIII. század folyamán indultak meg. Korábbi tevékenységről tárgyi emlékek csak nagyon szóróványosan maradtak. A XIII. század közepén viszont úgy látszik erős iramban kezdődik a templomok emelése. Egész sor olyan épület ismeretes, amely nagyjából azonos megoldásban készült el. Ezek a templomok valamennyien téglából épültek. A falazat díszítésére túlégetett téglákat is használtak. Az alaprajz egységesen alakult, egy téglalap alakú hajóból és a

kelet felől hozzá csatlakozó egyeneszáródású szentélyből. A hajót sík mennyezet, a szentélyt általában dongaboltozat fedte. Ugyancsak a szentély jellegzetessége, hogy keleti falát két ablak töri át, melyek vagy ívesen, vagy csúcsosan végződnek. A falakat kívülről a sarkokon, és az ablakok között szerény méretű támpillérek támasztják, ill. tagolják. Torony általában hiányzik, a harangot tehát fa haranglábra vagy fatoronyra függesztették fel. A megmaradt emlékek arról tanúskodnak, hogy egy építőműhely működött a XIII. század közepétől a század végéig a szabolesi és szatmári részeken, amely egymás után emelte a későromán, ill. koragót falusi templomokat. Igaz, hogy sok középkori templomot átépítettek, bővítettek a későbbi századok folyamán de még így is szép számú emlékről tudunk.

A jellemzett típusnak egyik legjellegzetesebb példáját *Baktalórántházán* tekintettük meg. Az ottani róm.kat. templom lényegében megőrizte az összes jellemvonásokat, melyek a szóbanforgó épületfajta oly világosan felismerhetővé teszik. Külön érdekessége a baktalórántházi templomnak, hogy az 1962-ben végzett műemléki helyreállítás során a szentély két keleti későromán ablakának ólomkeretes üvegezése is eredeti helyén került elő. Jelenleg a plébánia őrzi ezeket. Feltehetően a XVIII. század elején bővítették ki a templomot. Ekkor hosszabbították meg nyugat felé a hajót és építették a szép ikerablakaival a románkorra emlékeztető homlokzati tornyot is. A helyreállítás-kor a barokk-kori vakolatot eltávolították, így a fekete, ill. zöldmázás téglák által mintásan épített falfelületek zavartalanul érvényesülnek. A baktalórántházi megoldást láttuk lényegében viszont a *vámosatyai* és *nyírbélteki* templomokban is.

Vámosatyán a templom mellett ma is áll a XVIII. században épített igen szép arányú, négy fiatornyos sisakkal ellátott, zsindeyes faharangtorony. A *nyírbélteki* egyház különös érdekessége a szentélyt díszítő falképsorozat. Az 1420 körül készült alakos kompozíció a keleti oldalon a keresztrefeszítést, az északi és déli oldalon pedig az apostolokat ábrázolja, akik a Hiszekegy 12 ágazatát tartják kezükben. Ez az ábrázolás a XV. század elején összefüggésben állhat az ugyanekkor készült első magyar teológiai munkával, amelyet a győri székesegyházban eltemetett Nicolaus Venator pálos szerzetes és moldvai püspök készített.

A szóbanforgó épülettípus legegyszerűbb megoldását a *piricsei* ref. templom mutatja. A hajó és szentély hosszú keskeny résablakait fenn két, egymásnak támasztott téglával zárták le. Boltozat a szentélyben sem volt. Az épület középkori eredetét csak a jellegzetes arányokból és méretekből lehet leolvasni, hiszen korhatározó részlet az ablakokon kívül tulajdonképpen nincs.

A *csarodai* ref. templom még a szóbanforgó csoporthoz tartozik ugyan, de alaprajzában és falépítésében is gazdagabb. A hajó nyugati végén ugyanis két oszlop által tartott háromívű boltozatos karzat áll, amelynek középső részére karsú ikerablakkal áttört torony támaszkodik. Minthogy a torony a hajóba ugrik, nyugati fala a homlokzat nyugati síkjába simul. Jellemző a vidék téglalapozására, hogy az ikerablakok osztóoszlopai is mintatéglából készültek, tehát az oszlopfő és oszloplábazatok a maguk részletformáival együtt téglából vannak. A szentélyt és a diadalívet az apostolok, ill. a nagy egyházatyák jó színvonalú XIV. századi képei díszítik. A hajót 1642-ben ugyanaz a népi festő látta el virágornamentikával, aki az előző évben a közeli *ófehértói* rk. templom hasonló díszítéseinek mestere.

A XIII. század végén és a XIV. században a szabolcs-szatmári építőműhely két igen szép koragótikus templomot emelt. A *samostatárfalvi* ref. egyház szentélye már sokszögzáródású. Támpillérek helyett azonban csepegőkkel megsztott falsávokat találunk. A templom félköríves ajtaja a déli oldalon nyílt. Ablakai már csúcsívesek. Külső fala sohasem volt vakolva, s így rajta kitűnően érvényesül a mintás téglarakás. E kisméretű templommal ellentétben a szomszédos *Csengeren* aránylag nagykiterjedésű templomépült 1350 körül. A sokszögzáródású támpillérekkel tagolt szentélyhez téglalap alakú hajó csatlakozik, a nyugati homlokzaton pedig nyoleszögletes erős torony hangsúlyozza.

A *csengeri* templom részletei már a fejlett gótikát mutatják és a terület tekintélyesebb településeinek középkori gazdagabb kiképzésű építészeti megoldását. Főrészeinek tömegarányai rendkívül kedvezőek és az egész környékre kihatottak (Tunyog, Porcsalma, Gacsály).

Az eddigi példákkal szemben a *csengersimai* ref. templom szentélye félköríves, s így még tiszta románkori szerkezetet mutat. A tó melletti meredek parton festőien elhelyezkedő templomocska gazdag festett mennyezetét jelenleg az Országos Műemléki Felügyelőség restaurálja. Az 1761-ből származó kazettás mennyezet a falusi reneszánsz kedves emléke. Magasabb színvonalú de hasonló alkotás, a *csengeri* ref. templom 1745-ből származó hajómennyezete.

A vidék későgótikus központja *Nyírbátor*, a Báthori család fontos mezővárosa. Itt építette Báthori István erdélyi vajda előbb a minorita, ma róm. kat., majd a Szent Györgyről elnevezett, ma ref. templomot. Mindkettő a magyar későgótika országos jelentőségű alkotása. A minorita templomot a XVIII. század húszas éveiben barokk stílusban átépítették ugyan, de külső tömege, hatalmas csúcsíves ablakai, támpillérei és északon elhelyezett tornya ma is megtartották későközépkori formáikat. A barokk templombelsőbe hazánk legszebb érett barokk oltárai kerültek, amelyeket a szászokkal együtt keletfelvidéki mesterek készítettek. A középkori kolostor helyén a XVII. sz. elején épített barokk rendház fogadta magába a nyírbátori múzeum rendkívül gazdag, változatos anyagát, melyet Szalontai Barnabás fíradhatatlan szorgalommal és jó érzékkel gyűjtött össze. A kiállítások Nyírbátor és környékének történeti emlékeit és természeti jellegzetességeit mutatják be. Az ún. Báthori templom különlegessége, hogy nagy méretei ellenére sem kívül, sem belül nincs megosztva, így tehát egységes tömegébe egységes teret zár. A pompás hálóboltozattal fedett megosztatlan hajó és szentély különleges művészi élményt nyújt. Ezt még csak fokozzák a rendkívül finom, XVI. sz. elején készült reneszánsz részletek. Ugyancsak reneszánsz ablakok, ajtók és törpeoszlopos korlátok díszítették a Báthoriak 1500 körül épült várkastélyát. A ref. templom közelében álló magtár széles falai, boltozatos pincéi minden valószínűség szerint e kastélyhoz tartozhattak. A reneszánsz töredékek pedig az iskola udvarán végzett ásások folyamán kerültek napvilágra, s jelenleg a múzeumi kiállítás legjelentősebb darabjai közé számítanak.

A XV. századi gótika szerényebb, de ugyancsak finom emléke a *jánkmajtisi* rk. templom. Csúcsíves ablakai, karcsú diadalíve és szép barokk berendezése megtekintésre méltóak.

Valószínűleg középkori eredetű, de már a XVI. században reneszánsz stílusban épült a *vajai* kastély középső emeletes épülete. A Vay család kedves tartózkodási helye, amelynek beosztásáról berendezéséről XVII-XVIII. szá-

zadi írásos források elég bőségesen emlékeznek meg. A legutóbbi helyreállítás folyamán előkerültek az emeleti reneszánsz ablakok, amelyeknek visszaállítása is megtörtént. A XVII. sz. közepén lényeges átépítés következett be, erről tanúskodik a földszinti 1650-es évszámú boltozat és az 1659-es évszámot mutató északi torony. A déli torny a XVIII. század alkotása. A kedves parkban álló kastély múzeumi kiállítás célját szolgálja. Épülete fogalmat ad arról, milyen lehetett a Báthoriak elpusztult nyírbátori kastélya.

A megye szerényebb, de ugyancsak értékes barokk emlékeit *Nagykállón, Kállósemjénben* és *Vásárosnaményban* tekintettük meg. A XVI. században nagy szerepet játszó *kállói vár* ma már nyomtalanul eltűnt. A középkori eredetű ref. templomot az 1700-as évek végefelé átépítették. Különálló harangtornya barokk magasítását és kiképzését ugyanekkor nyerte. Az ugyanott álló rk. templom különösen szép barokk berendezése a XVIII. század művészi igényéről tesz tanúságot. Az ugyancsak barokk eredetű emeletes megyeházát századunkban sajnos erősen átépítették. Egykori nemes homlokzata azonban még ma is érezhető. Néhány éve került sor a *kállósemjéni* volt Kállay kastély helyreállítására. A földszintes épület magjában igen érdekes barokk boltozatos szobák helyezkednek el. A kastély mesterét Salvator Apri-list Koroknay Gyula kutatásaiból ismerjük. Ez a lombardiai olasz építészcsalád a XVIII. század második felében működött a megye területén, s egy másik tagja, Giuseppe lehetett a nagykállói megyeháza tervezője. A földszintes, sarokpavilonos barokk kastélyok legszebb példáját *Vásárosnaményban* találhatjuk. Nem messze tőle helyezték el a beregi népi hímezések jelentős gyűjteményét.

A népi építészet egyik legnevezetesebb hazai példája a *sövényfalu tákosi* ref. templom. A zsindeletetejű, döngöltpadlójú épület belsejét a XVIII. századi falusi asztalosfestők változatos színes festéssel töltötték meg. Az 1767-ből származó kazettás mennyezet alatt 1766 és 1767 évszámokat viselő falusi barokk bútorok helyezkednek el. A karzat festményeit egy későbbi mester készítette. A tákosi templom a magyar nép művészi képzeletének, alkotóerejének egyik legjellegzetesebb megnyilatkozása. A külső egyszerűség és a belső gazdagság ellentéte az épület művészi hatásának főforrása.

A kirándulás útvonala az Alföld e távoli vidékének számos értékes művészeti emlékét, muzeális gyűjteményét fűzte fel. Mindent természetesen nem láthattunk. Mégis kétségtelen, hogy a felkeresett műemlékek, muzeális tárgyak összefüggő képet nyújtottak a megye történeti és művészeti fejlődéséről és fogalmat adtak sokszor országos szempontból is elsőrangú műemlékeiről. Az itt talált művészeti alkotások tanúságot tesznek arról a rendkívül értékes folyamatról, amely a művészi központok stílusalakító, irányító kezdeményezéseiből, a helyi vidéki művészet sajátos areulátát alakítja ki.

Entz Géza